

- України. Програма розвитку ООН. Проект «Екомережі». — К., 1999. — С. 42–53.
2. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки / Закон України від 21 вересня 2000 р. — 47 с.
 3. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи / Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. — К.: Хімджест, 2003. — 246 с.
 4. Канаш О.П. Принципові аспекти визначення оптимальних співвідношень земельних угідь / О.П. Канаш, А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. — 2009. — № 1. — С. 5–12.
 5. Звіт про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі за 2015 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/protection/protection6/formuvannya/920-zahalnoderzhavna-prohrama-formuvannia-natsionalnoi-ekomerezhi-na-2000-2015-roky>
 6. Щурик М. Основні напрями поліпшення еколого-економічного стану земель аграрного сектора Карпатського макрорегіону / М. Щурик // Вісник ЛДАУ: Економіка АПК. — 2006. — № 13. — С. 634–639.
 7. Сохнич А.Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин / А.Я. Сохнич. — Львів: НВФ «Українські технології», 2000. — 108 с.
 8. Будзяк В.М. Екологізація землекористування / В.М. Будзяк, О.С. Будзяк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2012. — № 4. — С. 34–37.

УДК 332.33

ЗЕМЛЯ — ОСНОВНИЙ РЕСУРС СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАКАРПАТТЯ

М.Г. Ступень

*доктор економічних наук, професор
декан землевпорядного факультету*

Ю.І. Дума

асистент кафедри земельного кадастру

З.С. Кок

*кандидат економічних наук
здобувач кафедри геодезії та геоінформатики*

Львівський національний аграрний університет

Обґрунтовано підходи (напрями) до вирішення питання землі, як основного ресурсу сільського господарства та головного об'єкта економічної системи в Україні, де земельні відносини у загальній структурі суспільних відносин займають чільне місце, і в цьому аспекті стають регулятором всієї сукупності суспільних зв'язків.

Ключові слова: *земля, земельна реформа, функції землі, земельні ресурси.*

Як відомо, марксистська економічна теорія основною рущийною силою виробництва вважає працю. Натомість, в неокласичній економіці традиційно виокремлюють три чинники виробництва матеріальних благ: землю, працю і капітал. Доволі поширеним є доповнення цієї тріади четвертим чинником, що тривалий час вважався інформацією, а останнім часом набув статусу — управління.

Земля є одним з найстаріших і найважливіших економічних ресурсів і чинником виробництва, його специфічним ресурсом, створеним силою природи. В різних історичних епохах її роль була різною. Земля була синонімом і основою багатства, предметом господарської

активності і негосподарської спекуляції, а також головною або другорядною ціллю мілітаризаційних дій. Була вона також предметом поселенської експансії, що особливо проявилася на гірських і передгірських територіях. Історичний аналіз поселенських процесів у Закарпатті свідчить про багатство цікавих явищ у цьому аспекті. Земля є складовою частиною нашого дослідження, зокрема в контексті процесів господарювання на ній.

Проблемами особливостей землі як основного ресурсу в сільському господарстві займалися такі вчені, як Д.С. Добряк, А.М. Третяк, М.А. Хвесик, Б.І. Косович, Л.Я. Новаковський та ін.

В Україні, в основному, сформовано державну аграрну політику, спрямовану на розв'язання проблем щодо власності на землю, формування і функціонування цивілізованого земельного ринку, розвитку іпотечного кредитування, удосконалення системи земельних відносин, підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами і контролю за їх використанням.

Характерною особливістю сільського господарства є обмеженість площі землі, придатної для ведення господарства. Тому переважно площі сільськогосподарських земель фактично не розширюються.

Метою статті є дослідження землі як основного ресурсу та засобу виробництва в сільському господарстві Закарпаття.

Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить понад 40%. У ресурсній забезпеченості сільськогосподарського виробництва земля становить 40–44%, виробничі фонди та обігові засоби — 20–21%, трудові ресурси — 38–39% [1].

Земля є основним складником господарського процесу, оскільки за своєю сутністю уособлює всі сили природи, зокрема певної територіальної одиниці. Відповідно до такого розуміння, розрізняють три сфери використання землі: виробничу (сільське господарство, лісове господарство, промисловість, виробничі послуги); споживчу (невиробничі послуги, поселення, туристично-відпочинкові території, спортивні, національні парки, військові полігони тощо.); і земельних пережитків (пустині, болота, кар'єри тощо). Ці сфери є взаємопов'язаними, наприклад, сільське господарство і лісове дедалі більшою мірою служать для задоволення рекреаційних, а відповідно — споживчих потреб. Між сферами використання землі і в середині них відбуваються постійні зміни, що згідно з існуючими і майбутніми інтересами суспільства втрачає земельне і екологічне законодавство.

Як об'єкт загальних інтересів і «наскрізний» чинник відтворювального процесу, земля є головним об'єктом економічної системи в Україні, а земельні відносини у загальній структурі суспільних відносин займають чільне місце, і тому ці відносини стають регулятором всієї сукупності суспільних зв'язків, включаючи не тільки економічну, але і соціально-демографічну, політичну та інші складові просторового розвитку [1].

Земля як засіб виробництва для підприємств має подвійну функцію:

1) служить основою для виробництва продукції (як сільськогосподарської, так і іншої внаслідок використання корисних копалин);

2) виступає як фізичний простір, у якому локалізує свою діяльність людина.

Сільськогосподарське виробництво характеризується повним зв'язком із землею і залежністю від її наявності, площі та якості, за винятком деяких найінтенсивніших галузей виробництва, зокрема птахівництва, яке залежить від купівельної спроможності на придбання кормів.

Сільськогосподарські угіддя разом із землею під забудовами є основним елементом сільськогосподарської території і найважливішим складником виробничих сил у сільському господарстві, що виконують рівнозначні три функції. Земля є засобом виробництва, предметом праці і як природне середовище — передумовою сільськогосподарського виробництва. Саме в сільському господарстві земля, як і в кожній іншій діяльності є основою, в технічному і фізичному сенсі, для розміщення всіх інших чинників виробництва. Тобто є, по-перше, територією, якою переміщуються робоча сила, тварини, машини і знаряддя праці, засоби транспорту, обігові засоби виробництва, вироблена продукція, розміщені будівлі та споруди, посіви і природні кормові угіддя.

По-друге, земля в сільськогосподарському виробництві є предметом праці. Оскільки вона віддає рослинам свою енергію, що в біологічному аспекті необхідна для їх життя, зростання і розвитку. Це, передусім, мінеральні поживні речовини, а також повітря і вода. Ці складники є складовими не лише фізичних і хімічних структур виробленої продукції рослинництва, але входять і в біологічну структуру вирощуваних рослин.

По-третє, земля є основним складовим елементом навколишнього природного середовища, в якому живуть рослини. Земля створює не лише життєвий простір, необхідний для розвитку рослин, але й уособлює широко зрозуміле поняття навколишнього природного середовища, а головне — біологічного, мікрокліматичного і фізико-хімічного середовища.

Сільське господарство безпосередньо обумовлено властивостями землі, що визначає організаційну, виробничу, інфраструктурну та інституціональну його побудову.

Зауважимо, що можливості розширення площі для сільського господарства майже не існує. Хоча, наприклад, останніми роками в Голландії вдалося розширити ареал орних земель завдяки осушенню і експлуатації прибережних територій. З іншого боку, відбувається скорочення площі сільськогосподарських угідь, які використовують на потреби будівництва будинків, доріг, інших об'єктів інфраструктури, що спричиняє їх забруднення.

Слід наголосити, що в Україні, як і загалом у світі, динамічні господарства (які розвиваються) потерпають від обмежень, зумовлених насамперед браком землі. Саме тому для вітчизняного сільського господарства останнім часом характерним є процес, за якого низка дрібних сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств, відмовляються від ведення сільського господарства, продають або здають землю в оренду, хоча такі можливості теж є доволі обмеженими, оскільки дрібні масштаби виробництва економічно нерентабельні.

На відміну від інших чинників виробництва, сільськогосподарська земля є особливим ресурсом, тобто нерухомим об'єктом. Відповідно, переміщуватися можуть лише інші чинники виробництва. Специфіка землі як чинника виробництва полягає в можливості репродукції елементів, необхідних для життя і розвитку рослин. Це залежить від рівня, розвитку і культури землеробства.

Характерною особливістю землі, на відміну від інших чинників виробництва, є те, що в процесі виробництва вона не підлягає зношенню. Науково обґрунтоване використання землі є вічним необмеженим в широкому розумінні цього слова. Однак в умовах безгосподарного вжиття агротехнічних заходів відбувається посилені винос поживних речовин, що спричиняє виснаження ґрунту, зниження його ресурсності та урожайності, і зрештою — обмеження господарського використання. Від-

творення родючості потребує значних затрат коштів, праці і значного часу.

Унаслідок природних змін і антропогенного впливу сільськогосподарська земля зазнає істотних фізичних, хімічних і біологічних змін.

Сукупність всіх властивостей землі як засобу праці визначає її функції, а саме: пасивні (розташування, форма рельєфу, геологічна будова тощо) і активні (родючість ґрунту, властивості мікроклімату), які формують якість, цінність, її вартість і корисність [2].

Земля виконує кілька істотних економічних і неекономічних функцій (рис. 1). Наприклад, ґрунт, є основним чинником виробництва в сільському господарстві — як в рільництві, так і в годівлі тварин.

Земля також є простором (територією), у рамках якої реалізуються поселенські процеси та інфраструктурні заходи (об'єкти), такі як дороги, мости, залізниці, технічне оснащення, добувної промисловості і сільського господарства, а останніми роками, особливо у високорозвинених країнах, заходів, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища або відповідно до стратегії сталого розвитку використання засобів цього середовища.

Традиційно, земля вважається засобом виробництва. Але на думку А.Третьяка [3], в чистому вигляді земля не здатна виробляти продукцію. Для цього потрібна низка компонентів, які характеризують навколишнє природне середовище і без яких продукування рослин

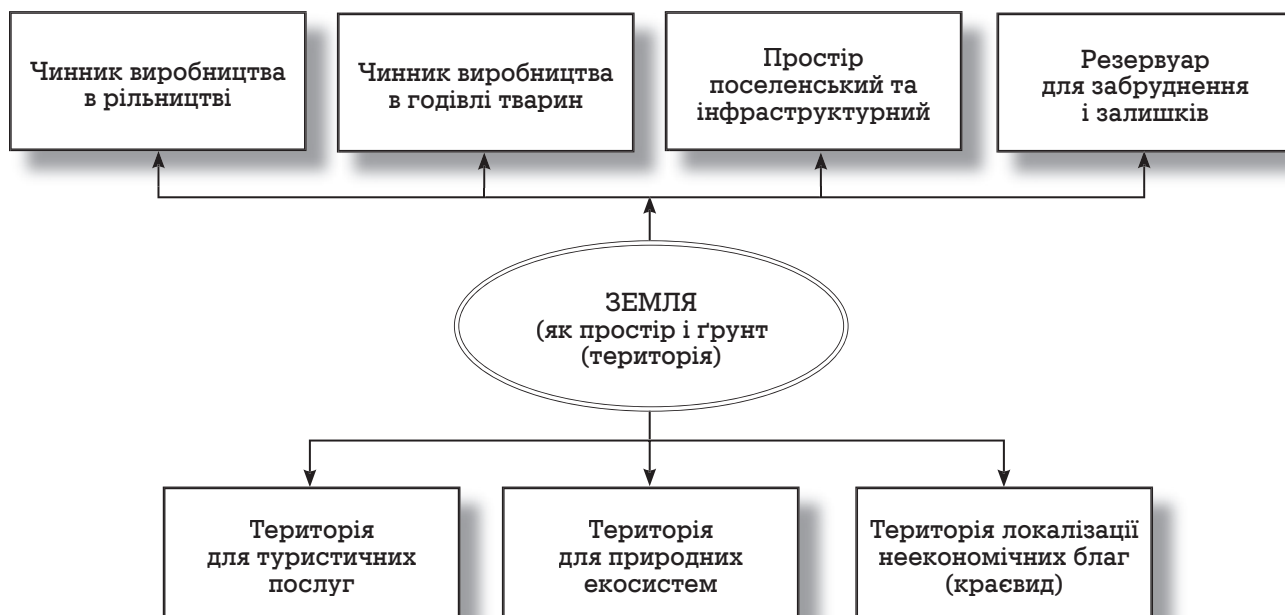

Рис. 1. Економічні і неекономічні функції землі як ґрунту і території

неможливе. Це, насамперед, гумус, вода, повітря, тепла та сонячна енергія. Отже, розглядаючи поняття землі, гумусу, ґрунту, води, повітря і теплового режиму, автор приходиться до висновку, що засобами виробництва в сільському та лісовому господарствах слід вважати навколишнє природне середовище. Земля в системі компонентів має ту особливість, що вона є предметом праці, на яку людина скеровує свої знаряддя та механізми.

Зрештою, автор цілком справедливо робить висновок, що оцінювати потрібно не землю, а навколишнє природне середовище [3].

Підсумком проведеної земельної реформи стало запровадження приватної власності на землю, здійснення роздержавлення земель з подальшою їх передачею у власність колективних сільськогосподарських підприємств і громад, паювання земель з видачею сертифікатів, а пізніше державних актів на право приватної власності на землю, що забороняє вільне (крім купівлі-продажу) розпорядження землею їх власників. Відбувся процес перерозподілу земель. Якщо в 1990 р. у користуванні сільськогосподарських підприємств перебувало 93,7% усіх сільськогосподарських угідь, то у 2008 р. — лише 42%, натомість 5,9% угідь було у користуванні фермерських господарств, а 56,1% — у користуванні особистих селянських господарств.

Світовий і набутий вітчизняний досвід свідчить, що будь-яка реформа може забезпечити позитивний результат лише за умов, якщо вона:

- здійснюється на добровільній основі, демократичним шляхом, з участю і в інтересах селян;
- має державну, правову, фінансову, матеріально-технічну, політичну, організаційну та морально-етичну підтримку;
- здійснюється за принципом соціальної справедливості та сприятливого психологічного клімату;
- проводиться одночасно із соціальними перетвореннями на селі;
- здійснюється спеціальними органами — комітетами, комісіями, робочими групами тощо;

- надає селянам впевненості у стабільності аграрної політики держави, а також законодавчої бази [4].

На жаль, як відмічає Б. Косович: «Позитивні досягнення у втіленні земельної реформи ще не привели до радикального й ефективного оновлення сільськогосподарського виробництва, пошквдження інвестиційних процесів в інших галузях, підвищення добробуту населення» [5]. У процесі проведення земельної реформи виявилось багато неврахованих моментів та проблемних і дискусійних, доволі часто необґрунтованих, суперечливих та соціально несправедливих рішень.

ВИСНОВКИ

Земля як важливий ресурс сільськогосподарського виробництва одночасно є предметом і засобом праці, що не переміщується, обмежений у просторі та різниться за якісними характеристиками; потребує особливого підходу до формування як ресурсного забезпечення суб'єктів господарювання в аграрній сфері економіки, так і формування їх виробничої програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Збірник матеріалів одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26–27 лютого 2009 р). К.: ННДЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. — С.31–39
2. Якушин І. Особливості використання та оподаткування землі в Україні / І. Якушин // Землевпорядний вісник. — 2009. — № 12. — С. 37.
3. Третяк А. Основи теорії землеустроєзнавства / А. Третяк // Землевпорядний вісник. — 2009. — № 4. — С. 25–31.
4. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Збірник матеріалів одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. (Київ, 26–27 лютого 2009 року). — К.: ННДЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. — С. 5–24.
5. Косович Б. Деякі особливості розвитку пореформених земельних відносин / Б. Косович // Вісник ЛАДУ. Землевпор. і зем. кад. — 2003. — С. 152–157.